

ANA HATLARIYLA TÜZUK-E CİHANGİRİ*

Araş. Gör. Gülseren HALICI

Hint-Türk imparatorları Hindistan'da hakimiyetleri süresince (1526-1858) pek çok kalıcı izler bırakmışlardır. Babur'un "Bâburnâmâh (Zahir-ud-Din Muhammad Babur, çev: Reşit Rahmeti Arat, 2 cilt, 2. baskı, Ankara 1987)" ve Gulbadan Begam'ın "Humâyünnâmâh (Gulbadan Begam, çev: Abdurrahman Yelgar, 2. baskı, Ankara 1987)" sinden sonra Cihangir tarafından Farsça olarak kaleme alınmış olan Tüzuk-S Cihangiri Delhi Sultanlığı, Gazneliler ve özellikle de Hint-Türk imparatorluğu hakkında bilgiler içermektedir.

Türkçe., Farsça ve Arapça'yı çok iyi bilen Cihangir'e Türkçe bilgisi Vakıat-e Baburi'nin orijinalini okumasını sağlamıştı¹. O da ataları gibi ardında anılarını bırakmak istemiş ve Tüzuk-e Cihângîrî adını verdiği otobiyografiyi yazmıştır.

Tüzuk-e Cihangiri saltanatının 17. yılının ortalarına kadar (1622-23) Cihangir tarafından, 19. yılma kadar kendi denetimi altında Mutamad Han tarafından yazılmış², Cihangir'in ölümü ve müteakip kısımları ise Mirza Muhammad Hadi Han tarafından kaleme alınmıştır. Bu son kısma Tetimme-i Vakıat-e Cihangiri de denir. Dibace de Mirza Muhammad Hadi Han'a aittir³.

Cihangir eseri için Tüzük e Cihângîrî ya da Cihângir-nâmâh isimlerini kullanmıştır. Tuzuk'ün bir başka adı da Vakıat-e Cihangiri'dir.

Tüzük'ün pek çok yazma nüshaları bulunmaktadır. En önemlilerinden birisi Multanlı Sayyid Ramazan Ali Şah Gardizi'nin elinde bu-

* Bu makale, 1989 yılında hazırladığımız Yüksek Lisans Tezinin bir bölümünü içermektedir. Bkz. HALICI, Gülseren., *Tüzük-e Cihangiri'deki Belli Başlı Konular*, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doğu Dilleri ve Edebiyatları, Urdu Dili ve Pakistan Araştırmaları Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çalışmamız, Tüzük-e Cihângiri'nin İ'caz-ul-Hak Çuddüsl tarafından yapılmış olan ikinci Urduca tercümesi ile sınırlıdır.

1 S.M. Jaffar., *The Mughal Empire*. s. 214. Delhi. 1952.

2 Cahangir., *Tüzük-e Cahângîrî*, çev: İ'caz-ul-Hak Kuddüsi, c.2, s. 336.

3 Cahângîr., a.g.e., c. 2, s. 417.

lunan ve Cihangir'in H. 1027/M. 1617'de Şah Cihan'a hediye ettiği nüshadır. Bundan başka Pakistan ve Avrupa kütüphanelerinde bulunan birkaç nüsha daha vardır⁴.

Eserin Farsça metni Sir Seyyid Ahmed Han tarafından ilk kez Gazipur (1863) ve Aligarh'da (1864) neşredilmiştir⁵.

Cihangir'in Farsça olarak yazmış olduğu bu hatıratın Majör Price tarafından yapılan ilk ingilizce tercümesi 1829 da Roy. As. Soc. tarafından neşredilmiştir. Eser daha sonra Alexander Rogers tarafından yine İngilizceye tercüme edilerek 1. cildi 1909 da Londra'da, I I . cildi 1914 de yine Londra'da basılmıştır.

Tüzük Urduca'ya ilk kez Molvi Ahmed AK Rampuri tarafından çevrilmiş ve 1874 de Kanpur'da yayınlanmıştır⁶. İkinci kez I. cildi 1968, I I . cildi de daha önce yapılmış olan Urduca, ingilizce tercümesi ve birkaç yazma göz önünde bulundurularak Icaz-ul-Hak Kuddusi tarafından Urduca'ya çevrilmiş ve 1970 de Lahor'da yayınlanmıştır.

Pakistan, Hindistan ve Avrupa'da dönemle ilgili genel Hint Tarihi ve kültürel eserlerin hemen hepsinde Tüzük, Kaynaklardan biri olmuştur. Hindistan ke Musalman Hukumranon ke Ahd ke Tamadduni Calve (Sayyid Sabah-ud-Din Abd-ur-Rahman, Azamgarh. 1963), Hindistan ke Bazm-e Raftah ki Saççi Kahaniyan (Sayyid Sabah-ud-Din Abd-ur-Rahman, c. 2, Azamgarh. 1968), Müslim Sakafat (Abd-ul-Macid Salik, Lahor.), Pakistan min Tahzib ka İrtika' (Sibt-e Hasan, Karaçi. 1948); The Mughal Empire (S.M. Jaffar, Delhi, 1952), The History of India (Sir H. Elliot, 6. cilt, London, 1975) bu hatıratın yararlanan eserlerden sadece birkaçıdır.

Tüzük-e Cihângîr'nin Sir Seyyid Ahmed Han tarafından neşredilen Farsça metni İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde mevcuttur (Neşreden: Sayyid Ahmed, Aligarh: 1281, [1864], 426 s. 73602)7.

Bildiğimiz kadarıyla Türkiye'de Hindistan Tarihi (Yusuf Hikmet Bayur, 2. baskı, c. 2, Ankara. 1987) adlı eserin ilgili bölümlerinde Tüzük'ten bahsedilerek yer yer alıntılar yapılmıştır.

4 Cahanglr., a.g.e., c. 1, s. 7.

5 Cahanglr., a.g.e., c. 1, s. 6.

6 Cahanglr., a.g.e., c. 1, s. 5.

7 Hazırlayan: Karatay, Fehmi Edhem., İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Farsça Basmalar Katoloğu, İstanbul Üniversitesi Yayınları. No: 414, İstanbul. 1949.

Katologda Tüzük-e Cihângîr'nin, İkbâlnâmah-e Cihangiri adıyla da isimlendirildiği belirtilmiştir. Biz çalışmamızda kaynak olan Tüzük-e Cihangiri nüshasında bu ada rastlamadık-

Tûzuk-e Cihangiri, Nevruz⁸ törenleri esas alınmak suretiyle birer yıllık olaylar günlük şeklinde tutularak Cihangir'in tahta çıkışından (1605) itibaren yazılmaya başlanmıştır. Her yıla ait önemli siyasi, iktisadi, edebi, ilmi ve sosyal olaylar bu hatırat ile günümüze kadar ulaşmıştır.

Cihangir'in devlet yönetimi ve politikası, dış ülkelerle olan münasebetler, karşılıklı gönderilen elçiler, yabancı hükümdarlardan gelen mektuplar, farklı din ve mezhebe sahip kişilere yönelik tutumlar, gelenek ve görenekler, yoksul ve düşkünlere yapılan yardımlar, bilgin, şair ve sanatçılarla olan münasebetler, bahçeler, saray ve kervansaraylar, yollar, kuleler, kuyu ve çeşmeler bu eserin sıkça geçen konuları arasındadır. Bunların yanısıra av ve acvılık ile ilgili konular ve Cihangir'in gerçek bir tabiat tutkunu olduğunu gösteren araştırma ve inceleme notları da Tûzuk'te yer yer geçmektedir.

Cihangir tahta çıktıktan sonra ünlü olan 12 hükümünü yayınlar. Bunlar ülkeyi bayındırlatırmaya ve türlü ulusları toptan ya da ayrı ayrı memnun etmeye yarayacak yönlerdi. Cihangir otobiyografisinde konuyla ilgili olarak şöyle demiştir.

"Bütün Memalik-e Mahrusah (Hindistan) da uygulanması ve düstur edinilmesi için 12 hüküm yayınladım⁹. Bunlar;

1- Tamga (şehre dışarıdan satılmak için gelen mallardan alınan damga vergisi) ve deniz yoluyla gelen mallardan alınan vergi kaldırılacak,

2- Eşkiyaların bulunduğu yollarda kervansaray, kuyu ve camiler yaptırılarak buraları iskân edilecek,

3- Varisi olmayan mallar kervansaray, köprü ve göletlerin yapılması yolunda kullanılacak,

4- Ülkede şarap ve müskirat kullanılmayacak,

5- Hükümdarlık memurları zorla hiç kimsenin evinde konaklamayacaklar.

6- Kulak ve burun kesme cezaları verilmeyecek,

7- Tebaanın toprakları zorla devlet topraklarına katılmayacak,

8 İran güneş takvimine göre yılın ilk günü, ilkbaharın başlangıcı, İranlıların milli bayramı (21 Mart).

9 Cahângir., Tôzuk-e Cshângirî, çev: İ'câz-ul-Hak Kuddüsî., c. 1, s. 58, 59, 60.

8- Hükümdarlık memurları kendi bölgelerinde izinsiz evlenemeyecekler,

9- Büyük şehirlerde hastaneler kurulacak, doktor ve cerrahların masrafları hükümdarlık hazinesi tarafından karşılanacak,

10- Doğum tarihim, Perşembe (tahta çıkış günüm) ve Pazartesi (babamın doğum günü) günleri hayvan kesilmeyecek,

11- Akbar zamanındaki bütün devlet memurları eskiden olduğu gibi görevlerinde kalacaklar,

12- Genel af ilân edilecek ve mahkûmların hepsi serbest bırakılacak".

Cihangir saltanatı için en iyi şekilde çalışmak istemiştir. En uzak yerlerde bile kanun ve nizamlar yerine getiriliyordu. Evlendikten sonra devlet işlerini Nur Mahal (Sarayın ışığı) diye adlandırdığı Mihr-un-Nisa ile paylaşmıştır¹⁰. O'nun adına bastırdığı sikkelerin üzerinde şöyle yazmaktadır¹¹.

بحکم شاه جهانگیر یافت صد زیور بنام نور جهان بادشاه بیگم زر

Kraliçe Nur Cihan Şah'ın adıyla altun
Şah Cihangir'in hükmüyle yüz kere süslendi.

Fermanların üzerinde basılmak üzere Nur Cihan'a bir de tuğra yapılır. Tuğranın üzerinde şu yazı vardır¹²:

حکم علیہ العالیہ نور جهان بیگم بادشاه

Kraliçe Nur Cihan Şah'ın ulular ulusu olan buyruğu

Tüzuk-e Cihângîri'de daha çok İran, ikinci derecede de Orta Asya ile olan ilişkiler ve elçi değişimlerinden yer yer bahsedilmektedir. Özel-

10 S.M. Jaffar., The Mughal Empire, s. 220.

11 Cahângir., Tüzuk-S Cahângîri, çev: l'câz-ul-Hak Çuddüsl, c. 1, s. 39.

12 Cahângir., a.g.e., c. 1, s. 39.

likle İran Şahı Abbas ve Cihangir arasında büyük bir dostluk ve sevgi bağı vardı. Karşılıklı elçi gidiş-gelişleri ve beraberinde yollanan hediyeler bu dostluğu daha da sağlamlaştırmıştı. Cihangir İran Şahı Abbas'ın yollamış olduğu mektupların bazılarını otobiyografisine dahil etmiştir.

* ۲۶ ماہ شہریور ۱۰۲۴ھ (۱۶۱۵ ع) کوشاہ ایران کی ایلچی مصطفی بیگ کورخصت کی اجازت دی گئی۔ ان انعامات کی علاوہ جو اس کو زمانہ قیام دربار میں دینی گئی تھی، بیس ہزار روپی نقد اور خلعت عنایت کیا۔ اور اس خط کی جواب میں جو وہ لایا تھا، ایک محبت نامہ، جو انتہائی دوستی پر مشتمل تھا، اس کی ہاتھ روانہ کیا۔

"26-Şehriver¹³ H. 1024 / M. 1615 de İran şahmın elçisi Mustafa Beg' e gitmesi için emir verildi. Sarayda kalmış olduğu süre içerisinde verilmiş olan hediyelerin yanısıra 20.000 rupiye nakit ve bir de hilat¹⁴ ihsan ettim. Ayrıca beraberinde getirmiş olduğu, içinde büyük dostluk gösterisi olan mektuba karşılık olarak bir de mektup verildi"¹⁵

Cihangir devrinin başlarında Agra'ya gelen meçhul bir elçi dolayısıyla Tüzuk'te Osmanlılar'dan da bahsedilmektedir.

ماوراء النہر کا رہنی والا اقم نامی ایک حاجی، جو ایک مدت میں روم میں تھا، جو معقولیت، علم اور معرفت میں خالی نہیں ہی، اپنی آپ کو بادشاہ روم کا ایلچی بتاتی ہوئی آگرہ میں [69] حاضر ہوا۔ غیر مصدقہ اسناد اس کی پاس تھی۔ اس کی وضع قطع اور حالات کو دیکھتی ہوئی درباریوں میں سے کوئی بھی اس کی ایلچی ہونی کی تصدیق نہیں کرتا تھا۔ جس زمانہ میں حضرت صاحب قران (امیر تیمور) نے روم کو

13 İran güneş takviminin 6. ayı.

14 Elbise.

15 Cahangir., a.g.e., c. 1, s. 482.

* Urdu Dilinde kullanılan "y" ile üzerlerinde nokta yerine küçük bir "b" bulunan, د ت ve peltek ہ er basimevlerimizde bulunmadığı için adı geçen harflerin bulguuduğu kelimelerin altları çizilmiş ve yerlerine Arap ve Fars dillerinde kullanılan د , ت ve ی ler kullanılmıştır. Yine Urdu alfabesinde kullanılan "8" harfi müstakil bir harf olmayıp, kendisinden önce gelen harfe tabidir.

فتح کیا اور وہان کی بادشاہ ابلدرم بایزید کو زندہ گرفتار کر لیا تو اس کی بعد نذرانہ اور ساری ملک روم کا سال بھر کا خراج وصول کرنی کی بعد فیصلہ کیا تھا کہ وہ ملک بدستور اس کو واپس کر دین گئی لیکن اسی اثنا میں ابلدرم بایزید نے وفات پائی اور ملک اس کی بیٹا موسیٰ چلچی کو مرحمت کر کے وہ خود واپس ہو گئی۔ باوجود اس عظیم احسان کی آج تک قیصران روم کی طرف سے کوئی شخص ہمارے ہاں آیا، نہ انہوں نے کوئی ایلیچی بھیجا۔ پھر یہ کس طرح باور کیا جا سکتا تھا کہ یہ ماوراء النہری خواندکار کا فرستادہ ہے۔ یہ بات کس طرح بھی معقول نہ معلوم ہوئی اور کسی نے بھی اس کی دعویٰ کی صداقت کی تصدیق نہ کی۔ اس بنا پر میں نے حکم دیا کہ جہاں بھی اس کا جی چاہی چلا جائی۔

"Bir süre Rum'da (Osmanlı İmparatorluğu) kalmış olan Maveran-nehir sakinlerinden makul, ilim ve hüner sahibi Akam isimli bir hacı kendisini Rum padişahının elçisi olarak göstererek Agra'ya geldi. Yanında onaylanmamış evraklar vardı. Görünüş ve davranışlarına bakarak saray mensupları arasından hiç kimse O'nun elçi olduğuna inanmadı.

Hazret-ë Şâhib-e Kıran (Amir Timur) Rum'u fethedip padişah Yıldırım Beyazıt'ı sağ olarak esir aldığıında, tüm Rum ülkesinin bir yıllık haracı alındıktan sonra ülkenin eskiden olduğu gibi tekrar padişaha iade edümesine karar verümişti. Ancak tam o sırada Yıldırım Beyazıt öldü ve ülkeyi oğlu Musa Çelebi'ye vererek kendisi geri döndü. Bu büyük ihsana rağmen bu güne kadar Rum padişahlarından ne birisi bizim tarafa geldi ne de bir elçi gönderi¹ di. Böyle bir şahsın Maveran-nehir'den gönderildiğine nasıl inanılabilir? Bu olay makul görünmedi ve hiç kimse O'nun sözlerine inanmadı. Bundan dolayı "(O'na) istediği yere gidebilmesi için emir verdim."¹⁶

1617'de 1. Abbas Osmanlılar'a yenilmiş ve yenilgi yüzünden geçirdiği sarsıntı sırasında Babürlülerin idaresindeki Kandahar'ı işgal etmek suretiyle teselli bulmaya çalışmıştır. Ancak O'nun bu hareketi çok-

16 Cahângir., a.g.c, c. 1, s. 257.

yakın dostu olan Cihangir üzerinde şok tesiri yapmış ve bundan sonra Cihangir, İran'a karşı Özbekler ve Osmanlılarla anlaşma yoluna girmiştir. Bu sebeple Cihangir, zamanın Osmanlı hükümdarı IV. Murad'a yaklaşmış, IV. Murad Cihangir'e yazdığı mektupta Özbekler'e yardım etmesini, kendisinin de İran üzerine yürüyeceğini bildirmiştir. Bu mektup bir Osmanlı Sultanından bir Babürlü hükümdarına yazılmış ilk mektup olarak bilinmektedir¹⁷.

Cihangir cömertliğiyle tanınan bir hükümdardı. Fakirleri doyurmaktan zevk alırdı. Otobiyografisinde değişik vesilelerle yaptığı hayır ve iyiliklerden sık sık bahsetmiştir.

سال میں دو مرتبہ میں اپنی آپ کو سونی، چاندی، دوسری دھاتوں،
ریشم اور مختلف اقسام کی کپڑوں اور مختلف اقسام کی غلوں کی ساتھ تولتاہوں؛
ایک مرتبہ شمس سال کی شروع میں اور دوسری مرتبہ قمری سال کی شروع میں،
اور ان دونوں موقعوں کا تڑا ہوا سونا، چندی وغیرہ فقیروں اور ضرورت
مندوں میں تقسیم کر فی کی لپی علیحدہ تجویل داروں کی سپرد کرتا ہوں
کہ وہ فقیروں اور حاجت مندوں میں بانٹ دیں۔ (۳۲)

"... Yılda iki kez kendimi altın, gümüş, diğer mücevherler, ipek ve değişik cins kumaşlar ve çeşitli hububatlarla tarttırırım. Bir kez Şamsi yılının, bir kez de Kamari yılının başında olmak üzere. Her iki seferde de tartılmış olduğum altın, gümüş v.d. lerini değişik görevlilere, fakir ve muhtaçlar arasında paylaştırmaları için veriyorum"¹⁸.

میں (روانہ ہوتی وقت) آگرہ میں حکم دی کر آباتھا کہ خواجہ بزرگ
کی روضہ مبارک کی لپی ایک بری دیگک بنائی جائی۔ انہیں دنوں میں وہ
دیگک تیار کر کی لائی گئی۔ میں فی حکم دیا کہ اس دیگک میں فقرا کی لپی
کھانا پکایا جائی اور اجیر کی تمام فقیروں اور درویشوں کو میری سامنی جمع
کر کی کھلایا جائی۔ چنان چہ پانچ ہزار فقیر اور درویش جمع ہوئی ان سب

17 Yurtaydın, Hüseyin G., İslam Tarihi Dersleri, s. 301, 302.

18 Cahângir., Tüzük-e Cahângiri, çev: İcâz-ul-Hak Küddusl, c. 1, s. 159.

کو پیت بھر کر کھانا کھلایا گیا۔ کھانہ کھلانی کی بعد میں فی ہر ایک کو اپنی ہاتھ سی روپی دی۔

"Agra'dan hareket ederken değerli Qvācah (Acmiri)'nin kutsal türbesi için büyük bir kazan yaptırılmasını emretmişim. Bu günlerde kazan hazırlanarak getirildi. Bu kazanda fakirler için yemek pişirilmesi ve Acmir'in bütün fakir ve dervişlerini önümde toplayarak doyurulması için emir verdim. Bu münasebetle 5000 fakir ve derviş bir araya geldi. Karınları doyuncaya kadar yemek yedirildikten sonra her birine elle-rimle rupiyeler verdim"¹⁹.

Cihangir'in imparatorluk sarayında bilim adamları، şair ve ressam-lar korunmaktaydı. Tüzuk'te de görüldüğü üzere özellikle Cuma akşam-ları bilginler bir araya gelerek sohbet ediyorlardı.

میں فی علما اور علوم اسلامیہ کی جانتی والوں کو حکم دیا کہ اللہ تعالیٰ کی مفرد نام، جو یاد کرنی میں آسان ہوں جمع کریں، تاکہ میں ان ناموں کو اپنا ورد بناؤں؛ اور ہر جمعہ کی رات کو عالموں، صالحوں اور درویشوں اور گوشہ نشینوں کی صحبت میں رہوں۔

"Alimlere ve İslâm bilginlerine, öğrenmede kolaylık sağlaması ama-cıyla Yüce Allah'ın tek isimlerini biraraya getirmeleri için emir verdim. Ta ki bu isimleri kendi ibadetimde okuyabileyim ve her Cuma gecesi bilgin, salih ve zahitlerle sohbet edebileyim"²⁰.

۱۶ ماہ اسفندار ۱۰۲۷ ھ (۱۶۱۸ ع) کو گجرات کی مشائخ جو مبرئی ساتھ اس مقام (جرسیا) تک آئی تھی، میں فی انہیں دوسری مرتبہ خلعت اور خرچ اور مدد معاش کی طور پر زمین دی کر رخصت کیا۔ اور ان میں سے ہر ایک کو اپنی کتب خانہ خاص سے ایک ایک کتاب مثل تفسیر کشف (۲) تفسیر حسینی (۳) اور روضۃ الاحیاب عنایت کی۔ اور ان کتابوں کی پشت پر میں فی اپنی گجرات میں آئی کی تاریخ اور کتاب

19 Cahânglr., a.g.e., c. 1, s. 413.

20 Cahânglr., a.g.e., c. 1, s. 71.

کی عطا کر دینی کی تاویخ لکھا دی.

"16- Esfendar²¹ H. 1027/M. 1618 de benimle birlikte Carsima'ya kadar gelen Guccrat şeyhlerine ikinci kez hilat, para ve yardım amacıyla toprak vererek gitmeleri için izin verdim. Ayrıca her birine kendi özel kütüphanemden Tefsir-e Kaşşaf, Tafsir-e Husayini ve Rozat-ul-Ahbab gibi birer kitap hediye ederek kitapların arkasına da Guccrat'a geliş tarihini ile kitabın hediye edildiği tarihi yazdım"²².

Sanat zevki Cihangir'e babasından geçmişti. O bir resim tutkunu idi. Babasının kurmuş olduğu resim okuluna yeni bir anlayış getirdi. O sıralarda Avrupa resimlerini orjinallerinden ayırt edilemeyecek şekilde kopye eden milli ressamlar yetişmişti²³. Bu devre ressamlık, nakkaşlık, boyama sanatı ve tezyinatın kaydettiği gelişme sebebiyle Moğol ressamlığının altın devri denilmiştir²⁴.

Cihangir döneminde Hindistanh ressamlar İngiliz resim sanatıyla da tanıştılar. İngiliz sefiri Sir Thomas Roe bazı resimleri Cihangir'e sunmuştu (1615-1619). Sefir 1615'de Doğu Hindistan Şirketine bir mektup yazarak "... padişah ve ressamları resim sanatında son derece mükemmel bir zevkle sahiptirler, bu nedenle en güzel resimler seçilerek gönderilsin" demiştir²⁵.

Doğaya olan yakınlığı ile tanınan Cihangir değişik vesilelerle çıktığı inceleme gezilerinde gördüğü ilginç bitki, ağaç, hayvan vb. canlıları değişik yönleriyle incelemiş ve onlar hakkında tuttuğu günlükleri de hatıratına dahil etmiştir. Bu yolculuklar esnasında Cihangir'in yanında mutlaka birkaç ressamın da bulunduğunu ve O'nun emirleriyle resimler çizdiklerini Tüzük-e Cihângirî'de görmekteyiz.

چکری سی روانه ہو کر میں نی گرامی میں نزول کیا. یہاں میں
نی موش پران کی صورت میں ایک ابلق جانور کو دیکھا، جسے ہندی
زبان میں گلہری کہتے ہیں۔ مجھے بتایا گیا کہ جس گھر میں یہ جانور ہوتا

21 İran güneş takviminin 12. ayı.

22 Cahângir., a.g.e., c. 2, s. 655.

23 S.M. Jaffar., The Mughal Empire, s. 216.

24 'Abd-ur-Rahman, Sayyid Sabah-ud-Din., Hindustan kē Musalmān Hukunuānōn kē Ahd kē Tamaddūni Calve, s. 605.

25 Sibte-Hasan., Pakistan min Tahzib kâ İrtikâ', s. 350.

ہی، اس کی اردگر چوہا نہیں پھٹکتا، اس لیے اس جانور کو میر موشان کہا جاتا ہی

چون کہ مین فی اس قسم کا جانور آج تک نہ دیکھا تھا، اس لیے مین فی مصوروں کو حکم دیا کہ وہ اس تصویر بنائیں۔ یہ جانور نیولی سی برا ہی اور اس کی صورت بتلی سی بہت زیادہ ملتی جاتی ہی۔

"Çakri'den çıkarak Girami'de konakladım. Burada fareye benzer ala bir hayvan gördüm. Hintçede buna sincap denir. Bu hayvanın bulunduğu evlere farenin uğramayacağını söylemişlerdi. Bu nedenle bu hayvana farelerin reisi deniliyordu.

Bu güne kadar böyle bir hayvan görmediğim için ressamalara, onun resmini yapmaları için emir verdim. Bu hayvan sansardan daha büyüktür ve şekli kediyeye çok benzemektedir"²⁶.

ان ہی دنون شاه ایران کا بھیجا ہوا عقاب جو انہون فی پری بیگ میر شکار کی ہاتھ بھیجا تھا، پہنجا اور ایک دوسرا عقاب بھی خان عالم فی اس کی ہاتھ میر بارگاہ مین روانہ کیا تھا، لیکن خان عالم کا بھیجا ہوا عقاب راستی ہی مین مر گیا، اور شاه ایران کا بھیجا ہوا عقاب بھی میر شکار کی غفلت سی بتلی کی جھپتی سی زخمی ہو گیا تھا، اگرچہ وہ زندہ حالت مین مجھ تک پہنچایا گیا لیکن وہ ایک ہفتی سی زیادہ زندہ نہ رہا اور مر گیا۔ اس کی خوبصورتی اور خوش رنگ ہونی کی متعلق مین کیا لکھون۔ اس کا ہر پر سیاہ تھا اور اس کی پیت اور بہلو پر بہت خوش نما سیاہ تل نہی۔ [281] چونکہ غیر وہ معمولی طور پر خوش رنگ اور خوبصورت واقع ہوا تھا اس لیے مین فی منصور نقاش کو حکم دیا جو نادر العصر کی خطاب سی سرفراز ہی کہ وہ اس کی تصویر کھینچ کر محفوظ رکھی اور دو ہزار روپی میر شکار کو عنایت کر کی رخصت کیا۔

Bu günlerde İran Şahı tarafından Pari Beg Mir Şikar eliyle gönderilmiş olan kartal bana ulaştı. Han-e Alam'in göndermiş olduğu bir diğer kartal ise yolda öldü. İran şahının yollamış olduğu kartal Mir Şikar'ın dikkatsizliği yüzünden bir kedinin saldırısıyla yaralanmıştı. Gerçi o canlı olarak bana ulaştırıldı fakat bir haftadan daha fazla yaşayamadı ve öldü. O'nun güzelliği ve hoş renkleriyle ilgili olarak ne yazsam? Her kanadı siyahtı, karın ve yan taraflarında çok güzel siyah benekleri vardı. Son derece güzel ve renkli olduğu için Nadir-ul-Asr lâkaplı Mansur'a resmini çizmesini ve korumasını emrettim. Mir Şikar'a da 2000 rupiye ihsan ederek gitmesi için izin verdim"²⁷.

Cihangir bayındırlandırmayı seven bir hükümdardı. Lahor'da Dil-, kuşa bahçesi, Kaşmir'de Nişat Bağ, Şalamar Bağ, Aşibal Bağ ve Verinag Bağ, Udaipur'da Kraliyet bahçesi, Agra da İtimad-ud-Daulah bahçesi, Hasan Abdaldaki Vah Bağ O'nun tarafından yaptırılmıştı²⁸. Cihangir'in emriyle yapılan bahçeler, inşa edilen saray ve kervansaraylar, yollar, kuleler, açılan kuyu ve çeşmeler Tüzuk-e Cihângiri'nin yine sıkça bahsedilen konuları arasındadır.

اس سے قبل مہری حکم سے دار الخلافہ آگرہ سے دریای انکھ تک دو طرفہ درخت لگا کر خیابان بنایا گیا ہے، اسی طرح خیابان آگرہ سے بنگال تک بھی بنایا گیا ہے۔

ان دنوں مین فی حکم دیا کہ آگرہ سے لاہور تک ہر کوس منارہ تعمیر کیا جائی جو اختتام کوس کی علامت ہو اور ہر تین کوس کی فاصلی پر ایک کنواں کھودا جائی، تاکہ مسافر راحت اور آرام حاصل کر سکیں اور پیاس اور دھوپ کی تپش سے محفوظ رہ سکیں۔

"Bundan önce emrimle başkent Agra'dan Atak nehrine kadar bir anayol yapılmış ve yolun her iki tarafı ağaçlandırılmıştı. Aynı şekilde bir anayol da Agra'dan Bangal'e kadar yapılmıştı. Bu günlerde Agra'dan Lahor'a giden yol üzerinde her kos²⁹ da bir kule yapılması için emir verdim. Her kule bir kosluk mesafenin bittiğini gösterecek şekilde yapı-

27 Cahângîr., a.g.e., c. 2, s. 136.

28 S.M. Jaffar., The Mughal Empire, s. 219.

29 1 kos takriben 3 km.

lacaktı. Ayrıca yolcuların rahat edebilmeleri, susuzluklarını giderebilmeleri ve sıcaktan korunabilmeleri için her üç kos dan sonra bir kuyu açılması için emir verdim"³⁰.

جمعرات کی دن ۲۲ جادی الاول ۱۰۱۶ھ (۱۶۰۷ع) کومین بالاحصار گیا۔ وہان کی عمارتون کو دیکھا لیکن کوئی جگہ ایسی نہ تھی جو میری رہائش کی قابل ہو۔ میں نے حکم دیا کہ ان عمارتون کو تور کر عالی شان محل اور دیوان خانہ بنایا جانی۔

"H. 22-Camâdi-ul-Avval-1016 Perşembe günü / M. 1607 de Balahisar'a gittim. Orada bulunan bütün binaları gezdiğimde hiçbir yerin kalabümem için uygun olmadığını gördüm. Bunun üzerine tüm binaların yıkılarak yerine görkemli bir saray ve kabul salonu inşa edilmesi için emir verdim"³¹.

Cihangir'in av tutkusu da eserde yer yer karşımıza çıkmaktadır, av sürelerini, hangi avlardan ne türden kaç hayvan avladığını hatıratında ayrıntılarıyla anlatmaktadır.

میں نے عہدہ دارانِ شکار خانہ سے کہا کہ ابتدای شکار سے شہر میں واپس داخل ہوئی کی تاریخ تک جس قدر جانور شکار ہوئی ہیں، ان کی فہرست پیش کریں۔ انہوں نے اسی وقت عرض کیا کہ چھپن دن میں ایک ہزار تین سو باستھ جانور چرند و پرند شکار ہوئی ہیں، جن کی تفصیل یہ ہے؛ سات شیر، ستر نیل گائین نر و مادہ ستر سیاہ ہرن۔ تمام جانوروں میں سے اکیاون ہرنیان، پہاری بکری، روج وغیر بیاسی، کلنگک، مور اور سرخاب اور دوسری اقسام کی پرندی کی ایک سو آنتیس اور ایک ہزار تیس مچھلیاں شکار ہوئیں۔

"Av dairesindeki görevlilerden, avın başlangıcından şehre dönüş tarihine kadar avlanmış olan hayvanların sayısını çıkarmalarını istedim. Onlar 56 günde 1362 hayvan ve kuşun avlanmış olduğunu belirttiler.

30 Cahângir., Tuzuk-e Cahângjri, çev: f'câz-ul-Hak Kuddüsi, c. 2, a. 128.

31 Cahângir., a.g.e., c. 1, s. 216.

Bunlar: 7 aslan, 70 dişi ve erkek yabani sığır, 70 siyah erkek ceylan, 82 dağ keçisi, 82 antilop v.b., turna, tavus kuşu, kuğu ve değişik türlerden oluşan 129 kuş ve 1023 balık."³²

نوروز کی دوسری دن میں شیر کی شکار کی قصد سی سوار ہوا؛ دوشیر اور ایک شیرنی شکار ہوئی۔ ان احدیوں کو جنھوں نے اس شکار میں بہادری اور جرأت دکھائی اور مردانہ وار شیر کا مقابلہ کیا، میں نے انعام دی کر ان کی تنخواہ میں اضافہ کیا۔

۲۶ ذی حجہ ۱۰۱۸ھ (۱۶۱۰ع) کو۔ دن کی بیشتر حصی میں نیل گائی کی شکار میں مشغول رہا۔ جب ہوا گرم ہوگئی اور آگرہ پہنچنے کا مقررہ وقت قریب آگیا تو میں نے روب باس کی طرف رخ کیا اور چند دن وہاں کی شکار میں گزارے۔

"Nevruz'un ertesi günü aslan avlamak için yola çıktım. İki erkek ve bir dişi aslan avlandı. Avda beraber olduğum kişiler av esnasında çok cesur davranarak mertçe aslana karşı koydular. Maaşlarını arttırmak suretiyle onları ödüllendirdim.

H. 26-Zihicah. 1018 / M.1610 da günün büyük bir kısmını yabani sığır avlayarak geçirdim. Hava ısınıp Agra'ya dönme vakti gelince Rub Bas tarafına yöneldim ye orada birkaç günü ceylan avlamakla geçirdim"³³

Buraya kadar sıkça geçen konularını örnekleyerek ana çizgileriyle tanıtmaya çalıştığımız Tüzuk-e Cihangiri Hint-Türk İmparatorluğu özellikle de Cihangir ve dönemi konusunda kesin bilgiler veren ana kaynaklardan biridir.

32 Cahângîr., a.g.e., c. 1, s. 297

33 Cahângîr., a.g.e., c. 1, s. 296.